

EDWARD GIGILEWICZ

W POSZUKIWANIU ALGORYTMU.
Z METODYKI PRAC
NAD EDYCJĄ DOKUMENTÓW ZBRODNI WOŁYŃSKIEJ
Z ARCHIWUM SZUMSKIEJ

Abstrakt. Dokumentacja źródłowa tworząca tzw. Archiwum Szumskiej to zbiór dokumentów odnalezionych w czasie prac budowlanych prowadzonych w 2021 r. w Tarnobrzegu i zdeponowanych obecnie w Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu. Dokumentacja ta została wytworzona przez działaczy Komitetu Ziem Wschodnich, organizacji konspiracyjnej utworzonej przy Zarządzie Głównym Stronnictwa Narodowego, w celu prowadzenia analiz polityczno-społecznych i dokumentowania strat ludnościowych oraz materialnych poniesionych przez państwo polskie na Kresach Wschodnich. Struktura organizacyjna obejmowała cztery komitety ziemskie zajmujące się poszczególnymi regionami Kresów Wschodnich. Działacze skupieni w sekcji dokumentacyjnej Komitetu Wołyńskiego, kierowanego przez Urszulę Szumską, zgromadzili w czasie II wojny światowej niezwykle cenny materiał źródłowy, dokumentujący przebieg rzezi wołyńskiej. Zawiera on też liczne nazwiska nie tylko ofiar, a także świadków oraz oprawców. Schemat opisów dokumentacyjnych wypracowany przez działy Komitetu Wołyńskiego stanowi oryginalny zapis poszukiwań metodycznych prowadzonych przez nich w zakresie uporządkowania zgromadzonej dokumentacji. Podejmowali oni także prace zmierzające do stworzenia narzędzi do przetwarzania informacji zawartych w zgromadzonym zasobie dokumentacyjnym. W tym celu tworzyli różnego rodzaju kartoteki wypisów, wykazy pomocnicze i indeksy. Miały one umożliwić sporządzanie różnego rodzaju zestawień danych ujmujących różne aspekty zbrodni wołyńskiej. Niniejszy artykuł ukazuje podejmowane w ramach prac edytorskich nad Archiwum Szumskiej próby rozpoznania celów i założeń metodycznych przyświecających działaczom Komitetu Wołyńskiego zmierzające do opracowania algorytmów umożliwiających prezentację tej dokumentacji w postaci relacyjnych baz danych.

Słowa kluczowe: Szumska Urszula; Komitet Ziem Wschodnich; rzeź wołyńska; bazy danych; edytorstwo

Dr hab. EDWARD GIGILEWICZ – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Historii – Ośrodek Badań nad Dziejami KUL; adres do korespondencji: ul. Spokojna 1, pok. 203, 20-074 Lublin; e-mail: edward.gigilewicz@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0554-7964>.

Artykuły w czasopiśmie dostępne są na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

IN SEARCH OF AN ALGORITHM:
ON THE METHODOLOGY OF WORK ON EDITING THE DOCUMENTS
OF THE VOLHYNIAN-GALICIAN SLAUGHTER
FROM THE SZUMSKA ARCHIVE

Abstract. The source documentation comprising the so-called Szumska Archive is a collection of documents discovered during construction work carried out in 2021 in Tarnobrzeg, now deposited in the Museum – Tarnowski Castle in Tarnobrzeg. This documentation was created by activists of the Committee for the Eastern Borderlands, a clandestine organization established under the Main Board of the National Party with the goal of conducting political and social analyses and documenting human and material losses suffered by the Polish state in the Eastern Borderlands. The organizational structure included four regional committees responsible for various areas of the Eastern Borderlands. Activists from the documentation section of the Volhynia Committee, led by Urszula Szumska, collected during World War II an exceptionally valuable body of source material documenting the course of the Volhynian-Galician slaughter. The collection also includes numerous names – not only of victims, but also of witnesses and perpetrators. The documentation description schema developed by the Volhynia Committee departments constitutes an original record of the methodological search they conducted to organize the gathered documentation. They also undertook efforts to create tools for processing the information contained in the collected materials. To this end, they created various types of extract files, auxiliary lists, and indexes. These tools were intended to enable the compilation of different data summaries covering various aspects of the Volhynian crime. This article presents the editorial work carried out on the Szumska Archive, focusing on attempts to understand the goals and methodological principles guiding the activists of the Volhynia Committee in developing algorithms that would allow this documentation to be presented in the form of relational databases.

Keywords: Urszula Szumska; Committee for the Eastern Borderlands; Volhynian-Galician slaughter; databases; editing

Rzeź wołyńska jako problem badawczy pojawiła się w oficjalnym obiegu naukowym dopiero po transformacji ustrojowej z 1989 r. Oprócz publikacji naukowych i popularnonaukowych, które starały się przybliżyć społeczeństwu polskiemu pomijaną w historiografii PRL kwestię ludobójstwa dokonanego w czasie II wojny światowej na Polakach na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej, od początku lat 90. XX wieku podejmowano również próby poszukiwania i wydawania źródeł dotąd nieznanymi lub niepublikowanych z powodów politycznych. Dzięki temu procesowi w obiegu naukowym znalazło się wiele relacji i wspomnień naocznych świadków tych wydarzeń¹. Dopiero na początku XXI wieku

¹ M.in.: Stanisław Bizuń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na ziemi lwowskiej 1939–1945* (Lublin: Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, 1993); Józef Anczarski, *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej 1939–1946*, oprac. Józef Wołczański (Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej, 1996); Stanisław Jastrzębski, *Oko w oko z banderowcami. Wspomnienia małoletniego żołnierza Armii*

pojawiały się edycje większych zbiorów źródeł historycznych² oraz publikacje zawierające imienne zestawienia ofiar czy podejmujące próby oszacowania wymiaru ilościowego strat ludnościowych poniesionych w wyniku ukraińskiego ludobójstwa³.

Należy też zauważyć, że niektóre zbiory archiwalne, dokumentujące ludobójstwo na Kresach Południowo-Wschodnich, przez wiele lat pozostawały całkowicie niedostępne badaczom, gdyż były przechowywane w całkowitej tajemnicy przez różne osoby. Przyczynę takiego stanu rzeczy najtrafniej ujął prof. Józef Widajewicz, który wyjaśniając powody, jakie skłoniły go do ukrycia zebranej dokumentacji, stwierdził: „Gdy Moskale nadeszli, a w naszych urzędach widziałem bezgraniczny chaos, nie oddałem ukraińskich akt, wiedząc, że przy nastrojach nowego reżimu łatwo im będzie «skręcić kark». Archiwum pozostało u mnie, jeśli przetrwa wstrząsy, jakie nas jeszcze czekają, uratuję bezcenny zasób źródeł”⁴. Oprócz zbiorów prof. Widajewicza, w obiegu naukowym z czasem pojawiły się także kolekcje dokumentów ocalonych przez innych działaczy

Krajowej (Warszawa: Nortom, 1996); *Świadkowie mówią*, oprac. Stanisław Biskupski (Warszawa: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Wołyński, 1996).

² Do najważniejszych zbiorów tego rodzaju należy zaliczyć prace: *Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1943-1944*, t. 1–2, oprac. Lucyna Kulińska, Adam Roliński (Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2003-2012), oraz *Kwestia ukraińska i eksterminacja ludności polskiej w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego 1942-1944*, wstęp i oprac. Lucyna Kulińska, Adam Roliński (Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2004).

³ Józef Turowski, Władysław Siemaszko, *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939-1945* (Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, 1990); Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko, *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939-1945*, t. 1–2 (Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2000); Lucyna Kulińska, Czesław Partacz, *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na Polakach w latach 1939-1945. Ludobójstwo niepotępione* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2015); Grzegorz Motyka, *Wołyń '43. Ludobójcza czystka. Fakty, analogie, polityka historyczna* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016).

⁴ *Antypolska akcja nacjonalistów*, VII. Józef Widajewicz pochodził z Brzeżan, był profesorem UAM, który po wybuchu II wojny światowej powrócił w rodzinne strony i od czerwca 1944 r. działał w strukturach Rady Głównej Opiekuńczej we Lwowie. Dokumentację po wojnie ukrył u swojego brata – Jana, mieszkającego w Opolu, a ten przekazał ją później synowi Józefa – Jerzemu, który dopiero w 1992 r. zdeponował archiwalia w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu.

niepodległościowych, które w najnowszej historiografii funkcjonują jako: Zbiory Józefa Opackiego⁵, Teki Zielińskiego⁶ czy Archiwum Adama Bienia⁷.

Nowym zbiorem archiwaliów dotyczących zbrodni wołyńskiej, odkrytym dopiero w 2021 r., jest dokumentacja ocalona przez dr Urszulę Szumską⁸. Zgromadzony pod jej kierunkiem zbiór dokumentów oraz materiałów pomocniczych (wypisów, wykazów i inwentarzy), ze względu na charakter materiałów oraz podjętą przez opiekunkę zbioru próbę ich uporządkowania, systematyzacji i zindeksowania, można określić mianem „Archiwum Szumskiej”. O jego naukowej wartości decyduje przede wszystkim to, iż zawiera dokumenty zgromadzone przez działaczy Komitetu Ziem Wschodnich (KZW), sporządzone bezpośrednio po fali mordów na Wołyniu. Co istotne, mają one formę zeznań naocznych świadków, spisanych przez sekretarzy KZW, a następnie uwierzytelnionych własnoręcznymi podpisami osób składających zeznania.

Komitet Ziem Wschodnich, utworzony w 1943 r. przy Wydziale Propagandy Zarządu Głównego Stronnictwa Narodowego, grupował działaczy narodowych związanych z przedwojennymi Kresami Wschodnimi⁹. W wymiarze teoretycznym członkowie Komitetu zajmowali się działalnością wydawniczą, a także gromadzili dokumentację dotyczącą Kresów Wschodnich, zwłaszcza w zakresie strat

⁵ Zbiór Józefa Opackiego, zwany Depozytem Opackiego, obejmuje dokumentację Delegatury RGO w Czortkowie (BOssol, Rkps 16626/II).

⁶ „Teki Zielińskiego” zostały zdeponowane w Archiwum PAN w Krakowie. Lucyna Kulińska, *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943*, t. 1 (Kraków: Oficyna Wydawnicza „Abrys” 2002), 9.

⁷ Adam Bień był przewodniczącym Rady Narodowej przy Komisji Wschodniej Delegatury Rządu na Kraj. *Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942-1944)*, oprac. Jan Brzeski, Adam Roliński (Kraków: Biblioteka Jagiellońska, 2001).

⁸ Urszula Szumska urodziła się 21 lutego 1907 r. w Stanisławowie. Studiowała na Wydziale Historyczno-Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, gdzie w 1930 r. uzyskała magisterium, a w 1936 r. doktorat. Jako nauczycielka języka polskiego, łaciny i historii pracowała w gimnazjach w: Łańcucie, Nisku i Tarnobrzegu. W lipcu 1939 r. została skierowana do pracy w Państwowym XI Gimnazjum Męskim im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich we Lwowie. Po wojnie zamieszkała w Krakowie, a następnie w Bytomiu, gdzie podjęła pracę w szkolnictwie. W latach 1961–1976 wykładała w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu. Zmarła 27 stycznia 1994 r. w Bytomiu. Bogusław Szwedo, „Szumska Urszula”, w *Tarnobrzezski słownik biograficzny*, t. 1 (Tarnobrzeg: Wydawnictwo „Armoryka”, 1998), 210–2.

⁹ Pierwszym przewodniczącym organizacji został Zygmunt Domański, który w czasie okupacji kierował Wydziałem Wychowania i Propagandy Okręgu Stołecznego Stronnictwa Narodowego, był również redaktorem „Warszawskiego Głosu Narodowego”. Do władz Komitetu należeli także: Zbigniew Nowosad, Jan Kornecki (przed wojną poseł na sejm z Wołynia, prezes Zarządu Okręgu Stołecznego SN), Jerzy Ruebenbauer (członek Komendy Głównej NOW, „Walki”), Kazimierz Próchnik (członek Okręgu Stołecznego SN, redaktor pisma konspiracyjnego „Warszawski Głos Narodowy”), Józef Zieliński (profesor gimnazjalny ze Stanisławowa), Stanisław Zieliński (adwokat z Wileńszczyzny) oraz ks. Władysław Matus. Kulińska, *Dzieje Komitetu*, 15–62.

ludnościowych i materialnych poniesionych w okresie okupacji sowieckiej i niemieckiej. Koncepcja funkcjonowania KZW zakładała współdziałanie z innymi organami i instytucjami społecznymi przy rozwiązywaniu zagadnień dotyczących Ziem Wschodnich, a zasadniczym celem działalności miała być pełna restytucja polskości na Kresach. W ramach organizacji przewidywano powołanie czterech Komitetów Ziemskich – lokalnych: Komitetu Ziem Południowo-Wschodnich (Ziemia Czerwieńska, Pokucie i Podole), Komitetu Ziem Północno-Wschodnich (Nowogródzczyzna i Wileńszczyzna), Komitetu Poleskiego (obszar przedwojennego województwa polskiego) oraz Komitetu Wołyńskiego. Na czele Komitetu Wołyńskiego stanął Stanisław Nowotyński, który do współpracy pozyskał właśnie Urszulę Szumską, pracującą wówczas w Polskim Komitecie Opiekuńczym Lwów-Miasto, podległym delegaturze lwowskiej Rady Głównej Opiekuńczej (RGO). W wyniku ofensywy armii czerwonej i sukcesywnym zajmowaniu przez nią od stycznia 1944 r. polskich Kresów Wschodnich, pierwotne plany Komitetu musiały zostać zweryfikowane, a działalność w wymiarze praktycznym skoncentrowała się na udzielaniu pomocy materialnej uchodźcom z Kresów¹⁰.

Działalność w Komitecie Wołyńskim Szumska podjęła najpewniej w lipcu 1943 r., uczestnicząc w organizowaniu pomocy dla ludności polskiej dotkniętej prześladowaniami ze strony Ukraińców, która szukając schronienia, licznie przybywała do Lwowa¹¹. Do jej konspiracyjnych obowiązków należało wprowadzanie do kasy RGO nielegalnych funduszy przekazywanych przez Stronnictwo Narodowe, natomiast w ramach legalnej, oficjalnej działalności w strukturach Rady zajmowała się głównie poszukiwaniem osób zaginionych podczas wojny. W tym celu notowała dane o uchodźcach, ich zagubionych krewnych, aktualnych i planowanych miejscach pobytu. Mając bezpośredni kontakt z osobami ocalałymi z Wołynia, świadkami rzezi, rozwinęła akcję rejestrowania strat ludnościowych oraz spisywania relacji naocznych świadków¹². Działalność tę prowadziła jako szefowa sekcji dokumentacyjnej Komitetu Wołyńskiego. Z analizy charakterów pisma uwiecznionych w tekstach relacji zachowanych w Archiwum Szumskiej wynika, że w procesie ich sporządzania uczestniczyło poza nią co najmniej pięć osób o dotychczas nieustalonych personaliach. Zeznania świadków

¹⁰ Mirosław Orłowski, „W obronie Kresów Wschodnich”, *Niezależna Gazeta Polska – Nowe Państwo. Dodatek specjalny IPN* 2010, V.

¹¹ Archiwum IPN w Katowicach, Akta dotyczące Urszuli Szumskiej, członka organizacji p.n. Komitet Ziem wschodnich, w latach 1943–45 we Lwowie, w latach 1947–55 w Bytomiu, Raport specjalny z 19 IV 1947 r., sygn. IPN Ka 02/1614.

¹² Archiwum IPN w Katowicach, *Oświadczenie Urszuli Szumskiej, złożone w 1947 r.*, sygn. IPN Ka 02/1614.

spisywano systematycznie aż do ostatnich dni lipca 1944 roku. Szumska, wyjeżdżając ze Lwowa, zabrała ze sobą całą dokumentację, nad którą sprawowała pieczę.

Po zakończeniu działań wojennych centrala KZW została przeniesiona do Krakowa, gdzie przebywało wówczas wielu działaczy zmuszonych do opuszczenia Kresów Wschodnich. Po przeprowadzonej reorganizacji utworzono dwa okręgi: wileński z siedzibą w Toruniu oraz lwowski z siedzibą w Zabrzu. Do głównych zadań Komitetu należała odtąd opieka nad ekspatriantami z województw wschodnich, prowadzenie akcji dokumentacyjnej w zakresie rejestrowania mordów ukraińskich popełnionych na ludności polskiej, a także inwentaryzacja dóbr kultury pozostałych na utraconych już Kresach Wschodnich¹³.

W wyniku aresztowania przez Urząd Bezpieczeństwa na początku maja 1946 r. znacznej części kierownictwa KZW, organizacja została całkowicie rozbita. Proces działaczy, prowadzony przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie, odbył się w ostatnich dniach września 1947 r., a wyroki wydano 1 października tego roku¹⁴. To właśnie represje, jakie dotknęły działaczy Stronnictwa Narodowego, jej współpracowników, skłoniły Szumską do ukrycia całej dokumentacji. Sama zdołała uniknąć represji, gdyż w maju 1947 r. skorzystała z amnestii.

Przywiezioną ze Lwowa dokumentację, jak się okazało po wielu latach, podzieliła najpierw na dwie części. Jedną zostawiła w swoim mieszkaniu, a drugą ukryła u znajomej. W 1958 r. przekazała część swojego Archiwum do Biblioteki Ossolineum we Wrocławiu. Jak się później okazało, była to jedynie niewielka część dokumentacji KZW, obejmująca kopie relacji o zbrodni wołyńskiej, sporządzone przez Szumską w maszynopisie, a także różnego rodzaju wypisy z tych dokumentów, wykazy pomocnicze i indeksy. Drugą część Archiwum odnaleziono w połowie 2021 r. w Tarnobrzegu, podczas rozbiórki starego domu przy ul. Jasińskiego (dawna ul. Ogrodowa 26). Dokumenty zostały ukryte w tym miejscu przez dawnego ucznia Szumskiej – Bolesława Zyburę, któremu powierzyła ona część swoich zbiorów. Znalezione to, obejmujące 22 jednostki archiwalne, zawiera m.in. trzy zeszyty wypełnione oryginalnymi relacjami na temat zbrodni

¹³ Lucyna Kulińska, *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w latach 1944–1947* (Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999), 71–2.

¹⁴ Zbigniewa Nowosada i Józefa Zielińskiego skazano na karę śmierci. Na mocy ustawy o amnestii z 22 lutego 1947 r. karę śmierci zamieniono skazanym na 15 lat więzienia. Pozostali oskarżeni: Kazimierz Próchnik – skazany na 15 lat pozbawienia wolności (na mocy amnestii karę zmniejszono do 10 lat), Władysław Tarnawski – 10 lat (po amnestii 5 lat), Stanisław Nowotyński – 9 lat (po amnestii 4 lata i 6 miesięcy), Kazimierz Brończyk – 8 lat (po amnestii 4 lata), Ewa Górka – 7 lat (po amnestii 3 lata i 6 miesięcy), Stanisław Zieliński, Zygmunt Domański i ks. Bolesław Grudzieński – po 6 lat więzienia (po amnestii 3 lata). Orłowski, *W obronie Kresów*, VII.

wołyńskiej. Ta część Archiwum Szumskiej została przekazana do Muzeum w Tarnobrzegu. Podczas prac nad przygotowaniem edycji źródłowej tych materiałów odnaleziono także trzecią część Archiwum Szumskiej, która pozostała w jej dawnym mieszkaniu pod opieką siostrzenicy, dr Małgorzaty Kaganiec¹⁵.

Przez wiele lat, gdy znaczna część archiwaliów znajdowała się w ukryciu, badaczom znane były jedynie fragmenty relacji (kopie w maszynopisie) zdeponowane przez Szumską w Bibliotece Ossolineum we Wrocławiu¹⁶. Szerszemu gronu badaczy zostały one udostępnione dzięki opublikowaniu ich w Aneksach do monografii Lucyny Kulińskiej poświęconej dziejom Komitetu Ziemi Wschodnich¹⁷.

Pełny zbiór rękopiśmiennych oryginałów relacji zachowanych w Archiwum Szumskiej stał się niedawno przedmiotem dwutomowej edycji pt. *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*¹⁸. Stanowiące podstawę tej edycji trzy rękopiśmienne zeszyty (księgi), przechowywane obecnie w Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, zawierają łącznie 2075 opisów źródłowych.

Początkowo (do dokumentu nr 1497) relacje spisywano w skrócie z linia-
turą poziomą (33 linie) oraz pionową (9 linii), a przygotowana przez twórców zbioru tabela obejmuje w poszczególnych kolumnach następujące kategorie informacji:

1. – numer porządkowy wpisu (ofiara lub grupa ofiar);
2. – wiek zamordowanych;
3. – liczba ofiar opisanych w danym zeznaniu;
4. – nazwiska i imiona zamordowanych, informacje o stopniu pokrewieństwa;
5. – miejsce, data, okoliczności dokonania mordu;
6. – świadkowie, ewentualnie ich własnoręczne podpisy.

Układ tabelaryczny został zachowany do s. 141 pierwszej z ksiąg; na końcu każdej tabeli podawano liczbę ofiar, a u dołu strony zamieszczano aktualną sumę ofiar. Dalsza część dokumentacji, od pozycji 1498, ma charakter źródła narracyjnego, jednak poszczególne wpisy w znacznym stopniu uległy wewnętrznemu ustrukturalizowaniu, tzn. zostały sporządzone według jednolitego schematu.

¹⁵ Ta część Archiwum Szumskiej w 2023 r. została także zdeponowana w Muzeum w Tarnobrzegu.

¹⁶ Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu, Rkps 16273/II, Archiwum Rady Głównej Opiekuńczej miasta Lwowa. Materiały dotyczące akcji nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach 1943–1944, cz. 2, 190–234, 307–23.

¹⁷ Kulińska, *Dzieje Komitetu*, 347–447 (Aneksy).

¹⁸ *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1–2, oprac. Edward Gigilewicz, Leon Popek, Paweł Sokółowski, Tadeusz Zych (Warszawa–Lublin–Tarnobrzeg: Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, 2023–2024).

Zrekonstruowany na podstawie analizy wewnętrznej źródła „kwestionariusz badawczy”, wypracowany przez sekretarzy KZW przyjmujących zeznania, obejmował następujący zestaw pytań:

1. Gdzie dokonano mordu (miejscowość, parafia, powiat).
2. Jakie były stosunki ludnościowe w danej miejscowości (wskazanie na proporcje liczebne ludności polskiej i ukraińskiej).
3. Kiedy dokonano mordu (data, godzina, pora dnia).
4. Kogo zamordowano (nazwisko, imię, wiek).
5. Jakie były okoliczności mordu (narzędzia zbrodni, sposób zadania śmierci).
6. Wskazanie oprawców (nazwiska, miejsce zamieszkania, ewentualnie przynależność organizacyjna).
7. Los miejscowej inteligencji (duchowni, nauczyciele).
8. Dane świadka (lub własnoręczny podpis).
9. Data złożenia zeznania.

Jak już wspomniano, rzeź wołyńska była przedmiotem prac dokumentacyjnych prowadzonych przez różne struktury Polskiego Państwa Podziemnego oraz RGO i podległych jej Polskich Komitetów Opiekuńczych, dlatego w procesie opracowywania dokumentów, a zwłaszcza ustrukturalizowania danych badawczych za pomocą narzędzi informatycznych nieodzowne stało się skonfrontowanie struktur dokumentów zgromadzonych przez Komitet Wołyński z dokumentami wytworzonymi przez inne organizacje, zajmujące się dokumentowaniem strat ludnościowych spowodowanych rzezią wołyńską, co ma szczególne znaczenie w procesie opracowania bardziej uniwersalnych struktur baz danych, umożliwiających docelowo gromadzenie i przetwarzanie danych badawczych pochodzących z różnych zasobów.

W dokumentacji gromadzonej przez RGO dane grupowano najczęściej według powiatów, a w obrębie układu terytorialnego porządkowano je chronologicznie¹⁹. Na przykład imienny wykaz osób uprowadzonych i zamordowanych z terenu działalności Polskiego Komitetu Opiekuńczego w Stanisławowie, za okres od września 1943 do lipca 1944 r., został przygotowany w następujących rubrykach:

1. Data napadu.
2. Miejscowość.
3. Nazwisko i imię.
4. Uwagi.

W dokumentacji RGO, pochodzącej z innych przekazów źródłowych, można odnaleźć dokumenty koncentrujące się na ukazaniu wymiaru liczbowego start

¹⁹ *Antypolska akcja nacjonalistów*, XII.

ludnościowych, jak to ma miejsce m.in. w wykazie ofiar ze wsi Gurów, w którym zastosowano następującą strukturę:

1. Numer kolejny wpisu (dotyczy ofiar z danej rodziny).
2. Wiek ofiary.
3. Data mordu.
4. Liczba ofiar (opcjonalnie z dodaniem okoliczności śmierci)²⁰.

Natomiast na podstawie meldunków przekazywanych przez poszczególne Polskie Komitety Opiekuńcze, w delegaturze RGO we Lwowie sporządzano wykazy tabelaryczne zachowujące schemat:

1. Meldunek (nr porządkowy, adnotacja o formie meldunku – np. ustnie).
2. Data.
3. Miejscowość.
4. Opis (okoliczności mordu, sprawcy).
5. Liczba ofiar podanych w jednostce opisu²¹.

W kontekście przywołanych przykładów należy zauważyć, że sposób prowadzenia dokumentacji zebranej w Archiwum Szumskiej istotnie różni się od dokumentacji funkcjonującej w zasobie archiwalnym RGO, gdyż twórcy tego źródła zmierzali nie tylko do zebrania informacji liczbowych, ale również starali się zgromadzić materiał dotyczący przebiegu zbrodni w poszczególnych miejscowościach, zarejestrowania personaliów (nie tylko ofiar, lecz także świadków i zbrodniarzy), a ponadto ukazać stosunki ludnościowe (demograficzne, narodowe, religijne) panujące w poszczególnych miejscowościach przed rzezią, przy czym podjęli także próbę określenia losów inteligencji pracującej w rejestrowanych miejscowościach. Rozpoznanie metodyki pracy twórców tego źródła prowadzi do konstatacji, że pytanie o wymiar ilościowy strat ludnościowych, postawione u początków procesu sporządzania dokumentacji, ustąpiło ostatecznie miejsca pytaniu o przyczyny i charakter zbrodni popełnionej na ludności polskiej. Szerszy zakres przedmiotowy omawianej dokumentacji w porównaniu z innymi przedstawionymi formularzami sprawia, że dokumenty z Archiwum Szumskiej mogą stanowić podstawę do prac koncepcyjnych nad konstrukcją bazy danych, w której możliwe stanie się korelowanie danych badawczych z innymi zasobami źródłowymi.

W wielu współczesnych projektach badawczych realizowanych w ramach różnych grantów przyznawanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, zwłaszcza w kolejnych edycjach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, określa się wymóg wytworzenia w ramach prac edytorskich jakiegoś

²⁰ Tamże, 324.

²¹ Tamże, 359.

„komponentu informatycznego”. W najnowszym dokumencie, opracowanym we współpracy z ekspertami z dwóch zespołów powołanych przez Ministra Nauki – Zespołu doradczego do spraw otwartych danych naukowych oraz Zespołu doradczego do spraw Polityki otwartego dostępu do danych badawczych finansowanych ze środków publicznych – szczegółowo opisano zasady polityki dostępności danych badawczych wytworzonych w ramach badań finansowanych lub współfinansowanych ze środków publicznych²². Realizacja tej polityki przyczyni się do rozwoju narzędzi informatycznych wspierających gromadzenie, zarządzanie i udostępnianie danych badawczych. Za komponent informatyczny trudno dziś uznać udostępnienie edycji źródłowej on-line, zwłaszcza w postaci pliku postscriptowego (nawet z rozbudowanymi narzędziami przeszukiwania sekwencyjnego). Coraz wyraźniej w środowisku edytorów artykułowany jest postulat, aby cyfrowe edycje źródeł historycznych, oprócz przygotowania publikacji on-line, zawierały również kolekcje dokumentów źródłowych, a zwłaszcza bazy danych lub inne zbiory danych badawczych, umożliwiające badaczom nie tylko przeszukiwanie zasobu, lecz także przetwarzanie danych źródłowych i ich analizowanie pod kątem różnych potrzeb badawczych. „Poszukiwanie algorytmu”, rozumiane jako ustalanie ciągu instrukcji (reguł) i operacji służących rozwiązaniu problemu badawczego, w tym modelowanie danych, staje się więc jednym z podstawowych wyzwań współczesnej humanistyki cyfrowej.

W zakresie badań nad rzezią wołyńską do najobszerniejszych zbiorów elektronicznych dostępnych on-line należy zasób opublikowany na stronie: www.kresowemiejscowosci.pl. Projekt ten jest zrealizowany z inicjatywy Ewy Siemaszko oraz Mirosława Kowzana w celu odtworzenia losów mieszkańców południowo-wschodnich województw II Rzeczypospolitej: wołyńskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego.

W ramach wskazanej strony internetowej udostępniana jest m.in. baza archiwalna przygotowana przez Andrzeja Mielcarka²³. Zasób ten tworzą głównie relacje wspomnieniowe gromadzone przez różne archiwa, biblioteki i stowarzyszenia społeczne, w szczególności przez Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Jest on stale uzupełniany przez wolontariuszy zbierających relacje dawnych mieszkańców Kresów Wschodnich oraz ich potomków. Tego rodzaju materiały, choć użyteczne w badaniach, ze względu na niedostatki w aparacie naukowym (np. brak odnośników do źródeł informacji)

²² Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, *Polityka otwartego dostępu do danych badawczych finansowanych ze środków publicznych*, Warszawa 2025, <https://www.gov.pl/web/nauka/polityka-otwartego-dostepu-do-danych-badawczych-finansowanych-ze-srodkow-publicznych>.

²³ Pierwotnie była udostępniana na prywatnym serwerze, pod adresem: www.wolynskie.pl.

oraz spontaniczny i nieusystematyzowany sposób gromadzenia danych, trudno uznać za podstawę do formułowania bardziej wiążących wniosków o charakterze naukowym.

Drugim podstawowym zasobem internetowym w omawianej kwestii jest Baza Ofiar Zbrodni Wołyńskiej, realizowana pod auspicjami Instytutu Pamięi Narodowej i zawierająca obecnie (13 maja 2025 r.) 46 367 rekordów bazowych²⁴. Dostęp do danych jest możliwy za pośrednictwem siedmiu indeksów: województwo, powiat, gmina, miejsce śmierci/zbrodni, nazwisko i imię, data śmierci/zbrodni, przynależność narodowa/etniczna. Poza tymi rodzajami informacji w strukturze bazy występują ponadto pola przeznaczone do notowania: okoliczności śmierci, liczby ofiar, przynależności parafialnej oraz miejsca zamieszkania ofiary/ofiar.

Udostępniony przez IPN zasób nie ma jednak charakteru relacyjnej bazy danych, co znacząco utrudnia wszelkie przetwarzanie oraz analizowanie danych w niej zawartych. Ponadto nie jest ujawniany numer rekordu bazowego, co istotnie komplikuje cytowanie tego zasobu w pracach naukowych. Należy przy tym zauważyć, że dostęp do tego rodzaju identyfikatorów wynika z wymagań określonych w normie PN-ISO 690-2, regulującej zasady sporządzania przypisów bibliograficznych do dokumentów elektronicznych.

Kolejnym mankamentem tego zasobu jest grupowanie całej bibliografii w jednym polu opisu (na wzór bibliografii przedmiotowej w słownikach i encyklopediach), co uniemożliwia przyporządkowanie poszczególnych wersji opisów bazowych do konkretnych źródeł podanych w tym samym rekordzie.

Oba przywołane zasoby ukazują problemy, jakie na gruncie współczesnego edytorstwa źródeł historycznych pojawiają się w aspekcie korzystania z zasobów dostępnych on-line. W przypadku internetowych baz danych samo wskazanie adresu internetowego i daty dostępu nie pozwala przecież na pewną identyfikację rekordu, do którego ma prowadzić odwołanie bibliograficzne. Należy przy tym zauważyć, że w opisach zawartych w Bazie Ofiar Zbrodni Wołyńskiej nie ma również daty ostatniej modyfikacji wpisu. Jest to o tyle istotne, że ta baza jest wciąż modyfikowana i uzupełniana, a zatem zmiany mogą ulegać także wartości indeksowane, za których pośrednictwem badacz dotarł do cytowanego opisu. W tym kontekście należy wyraźnie podkreślić postulat, aby we wszelkich tego typu bazach były jednoznacznie wskazane: numer rekordu bazowego, data jego ostatniej modyfikacji, a także źródła, na podstawie których sporządzono poszczególne części dokumentu, zwłaszcza gdy w opisach występują informacje wariantywne.

²⁴ <https://zbrodniawolynska.pl/zw1/form/247,Baza-Ofiar-Zbrodni-Wolynskiej.html>.

Prowadzone obecnie prace w zakresie wydania całej dokumentacji zgromadzonej w Archiwum Szumskiej obejmują nie tylko przygotowanie tradycyjnych edycji źródeł historycznych, lecz także zmierzają do opracowania baz danych dostępnych on-line. Uwzględniając zakres przedmiotowy omawianego zbioru dokumentów, strukturę opisów oraz cele przyświecające twórcom dokumentacji, jako punkt wyjścia do dalszych analiz natury informatycznej można zaproponować następującą strukturę rekordu bazodanowego:

- 10 – dane o dokumencie
- N – numer dokumentu w źródle
- D – data mordu
- U – uwagi

- 20 – miejsce zbrodni
- A – nazwa miejscowości
- B – status administracyjny miejscowości
- C – gmina
- D – powiat
- E – parafia
- F – województwo
- U – uwagi

- 25 – informacja o miejscowości
- I – dane o miejscowości z dokumentu
- G – geolokalizacja
- N – aktualna nazwa
- U – uwagi

- 30 – ofiary
- N – nazwisko i imię
- L – wiek ofiary/opcjonalnie R – rok urodzenia
- U – uwagi

- 40 – okoliczności mordu
- L – liczba ofiar podana w dokumencie
- O – narzędzia zbrodni, sposób zadania śmierci itp.
- U – uwagi

- 50 – miejsce zbrodni i pochówku
- M – lokalizacja zbrodni
- B – dane o pochówku, mogile
- U – uwagi (np. cytaty z dokumentu)

- 60 – oprawcy
- M – miejscowości, z których pochodzili oprawcy
- N – personalia oprawców
- L – wiek
- U – uwagi

70	–	dane o miejscowej inteligencji
N	–	nazwisko i imię
F	–	funkcja
U	–	uwagi
80	–	świadczenie
D	–	data zeznania
M	–	miejsce zeznania
N	–	nazwisko i imię świadka
U	–	uwagi
100	–	dokument
N	–	numer dokumentu w bazie
K	–	kody użytkownika (opcja zaznaczania dokumentów i tworzenia zbiorów/list użytkownika)

Jest to struktura oparta na systemie pól i podpól, gdzie każda z informacji znajduje się w ściśle określonym podpolu przeznaczonym dla wybranego rodzaju danych. Zaproponowany model zakłada możliwość dowolnego powtarzania wybranych pól i podpól w trakcie edycji danych oraz możliwość indeksowania wszystkich podpól. Opracowany na bazie tej struktury algorytm powinien uwzględniać możliwość dynamicznej modyfikacji struktury bazy, w tym dowolnego powtarzania pól i podpól, a także ich dodawania zgodnie ze strukturą. Ponadto powinien zapewniać szerokie możliwości maskowania dokumentu – ukrywania, na polecenie użytkownika bazy, określonych pól i podpól, zmiany ich kolejności, rozwijania nazw systemowych do pełnych nazw. Wymienione wymagania są szczególnie istotne w procesie eksportowania danych do plików zewnętrznych, czyli generowania z bazy plików tekstowych zawierających wyłącznie informacje precyzyjnie wskazane przez użytkownika zarówno w warstwie tekstowej, jak i strukturalnej. Aby było to możliwe, baza musi umożliwiać nie tylko przeszukiwanie indeksowe czy sekwencyjne, lecz także stosowanie złożonych, wielopoziomowych kluczy wyszukiwania, określanych według doraźnych potrzeb użytkownika.

W celu zilustrowania procesu modelowania danych i ich transformacji do postaci rekordu bazowego można posłużyć się dokumentem oznaczonym w zbiorze Szumskiej jako pozycja 1623, który odzwierciedla typowy zakres informacji zawartych w relacjach świadków pochodzących z tego zasobu:

poz. 1623

Wieś Leonówka, gm. Tuczyn, pow. Równe, par. Tuczyn, woj. wołyńskie

Reszczyński Andrzej lat 75, syn Fabian ur. 1907 r. – z żoną Bronisławą ur. 1919 r. i córka jego Jadwiga lat 2; córka Reszczyńskiego Andrzeja – Stefania ur. 1915; Reszczyński Roman, brat Andrzeja, lat około 63 i żona jego Aleksandra lat 54, syn ich Tomasz lat 18, synowa Romana – Anna lat 20 [...]. Mordowali bagnetami, a kto uciekał strzelali. Świadek zgłosił o wypadku do żandarmerii w Tuczynie. Oświadczyli, że nie mają tyle wojska, żeby tam posłać. Sam świadek miał ręce związane i czapkę przestrzeloną w dwóch miejscach. Przez 3 tygodnie ciała pomordowanych nie pochowano, a potem nie wiadomo co się stało, bo wszyscy musieli wyjechać do Równego, a na ten okręg nikt nie chodził.

Wioska liczyła około 500 osób, wszyscy Polacy a tylko jedna rodzina ukraińska.

Napad był urządzony przez Ukraińców z sąsiednich wiosek, a mianowicie: Żelanka, Sienne, Maciejówka, Horodyszcze, Rzeczyca. Nazwisko jednego rozpoznał świadek, nazywał się Daniluk Wasyl ze wsi Horodyszcze, Ukrainiec Litwińczuk Borys lat 19 ze wsi Rzeczyca z bratem młodszym Kola lat 15. Sołtysem był Polak, Bagiński Antoni. Nauczycielka nazywała się Andrzejczyk, była Polką. Działo się to 3 VIII 1943 r.

Zeznaje syn i brat pomordowanych, naoczny świadek dnia 3 II 1944 r.

Reszczyński Wacław

Zgodnie z przywołanym wyżej schematem opisu rekordu bazodanowego, informacje zawarte w przywołanej wyżej relacji świadka, Wacława Reszczyńskiego, powinny zostać uschematyzowane w następujący sposób:

10

[N] 1623

[D] 1943-08-03

20

[A] Leonówka

[B] wieś

[C] Tuczyn

[D] Równe

[E] Tuczyn,

[F] wołyńskie

25

[I] „wieś liczyła około 500 osób, wszyscy Polacy a tylko jedna rodzina ukraińska”

[G] 50°45'25,8"N 26°37'05,2"E

[U] obecnie nie istnieje, całkowicie spalona

*

30 [N] Reszczyński Andrzej [L] 75 [U]*

30 [N] Reszczyński Fabian [R] 1907 [U] syn Andrzeja

30 [N] Reszczyńska Bronisława [R] 1919 [U] żona Andrzeja

30 [N] Reszczyńska Jadwiga [L] 2 [U] córka Andrzeja
30 [N] Reszczyńska Stefania [R] 1915 [U] córka Andrzeja
30 [N] Reszczyński Roman [L] 63 ok. [U] brat Andrzeja
30 [N] Reszczyńska Aleksandra [L] 54 [U] żona Romana
30 [N] Reszczyński Tomasz [L] 18 [U] syn Romana
30 [N] Reszczyńska Anna [L] 20 [U] synowa Romana

40
[L] 9
[O] broń palna [O] broń sieczna
[U] *

50
[M] droga pomiędzy Leonówką a Ryświanką
[B] brak danych
[U] „przez 3 tygodnie ciała pomordowanych nie pochowano, a potem nie wiadomo co się stało”

60 [M] Żelanka [M] Sienne [M] Maciejówka [M] Horodyszcze [M] Rzeczyca
60 [N] Daniluk Wasyl [U] ze wsi Horodyszcze
60 [N] Borys Litwińczuk [L] 19 [U] ze wsi Rzeczyca
60 [N] Litwińczuk Kola [L] 15 [U] brat Borysa

70 [N] Bagiński Antoni [F] sołtys, Polak
70 [N] Andrzejczyk [U] w źródle brak imienia [F] nauczycielka, Polka

80
[D] 1944- 02-03
[M] brak [N] Reszczyński Wacław [U] krewny pomordowanych [U] naoczny świadek

100
[N] 02121
[K] *

Dzięki ustrukturyzowaniu danych, przy jednoczesnym zachowaniu opisanych wyżej funkcjonalności, w procesie przetwarzania i pozyskiwania informacji można stosować dowolne klucze, umożliwiające liczenie wartości i ich wyszukiwanie. Polecenie, wprowadzone przez użytkownika w zakresie wyboru kryteriów wyszukiwania, może dotyczyć np. wygenerowania informacji według następujących kryteriów: 20 [F] – wartość: „wołyńskie”, 20 [E] – wartość: „Równe”, 40 [L] – wartość liczbowa (z funkcją sumowania wartości z wybranego zakresu pól), służących uzyskaniu odpowiedzi na pytanie dotyczące liczby ofiar pochodzących z powiatu rówieńskiego. Co zrozumiałe, zastosowanie tego

rodzaju klucza powinno także umożliwić wygenerowanie z bazy danych informacji o ofiarach z poszczególnych gmin i województw, a także uzyskanie łącznej liczby ofiar odnotowanych w bazie. To ostatnie jest możliwe dzięki powtarzaniu w rekordzie pola 30 [N], co sprawia, że po wypełnieniu bazy liczba ofiar imiennych będzie równa liczbie wypełnionych pól 30 [N], natomiast łączna liczba wszystkich ofiar (w tym bezimiennych) zostanie uzyskana poprzez zsumowanie wartości wyszczególnionych w polu 40 [L].

Funkcjonalność bazy w zakresie możliwości przetwarzania zawartych w niej danych powinna także implikować możliwość generowania danych tekstowych posortowanych według dowolnych kluczy, zwłaszcza wykazów osób należących do poszczególnych grup ujętych w bazie, a więc nie tylko dotyczących ofiar, lecz także świadków czy zbrodniarzy.

Generowane z bazy dane badawcze powinny zawierać metadane opisowe oraz strukturalne, a także metadane administracyjne, czyli pozwalające na jednoznaczne i pełne określenie zasobu, z jakiego pochodzą, opisujące przy tym status tych danych zarówno w strukturze źródła (np. numer nadany przez twórców źródła), jak i w samej bazie (np. numer rekordu bazodanowego).

Możliwość indeksowania, maskowania i sortowania powinna zapewniać korzystającym z bazy swobodne generowanie dowolnych wykazów tego rodzaju. Ponadto bazę można wzbogacić o informacje przydatne w planowanych w przyszłości pracach nad poszukiwaniem grobów ofiar zbrodni wołyńskiej, a temu celowi mogą służyć dane gromadzone w polu 25, gdzie można dodać informacje pomocne nie tylko w analizach teoretycznych podejmowanych nad zasobem, lecz także mające wymiar bardziej praktyczny (np. pomocny w pracach poszukiwawczo-archeologicznych).

Przedstawioną wyżej strukturę rekordu bazodanowego przetestowano w programie MAK, przy czym wszystkie opisane wyżej funkcjonalności bazowe zostały osiągnięte. Mankamentem tego programu jest jedynie to, że wymaga on środowiska DOS, co w praktyce oznacza, że można go używać wyłącznie na komputerach z systemem Windows XP, który jest już wycofywany²⁵. Dlatego pojawiła się potrzeba przetransformowania algorytmów funkcjonujących w programie MAK do nowszych, współcześnie używanych systemów bazowych.

W poszukiwaniu nowoczesnych systemów bazodanowych, do których można by było eksportować metadane, strukturę bazy i jej zawartość, warto zwrócić uwagę przede wszystkim na bazę danych ORD, która składa się zarówno z systemu

²⁵ Na temat programu MAK zob.: Jan Wierzbowski, *Pakiet Mak Obsługa bazy* (Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1994); Edward Gigilewicz, *Wykorzystanie programu Mak do niebibliograficznych baz danych*, w *Metody komputerowe w badaniu i nauczaniu historii*, red. Krzysztof Narojczyk, Bohdan Ryszewski (Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2005), 41–5.

zarządzania obiektową bazą danych (OODBMS), jak i z systemu zarządzania relacyjną bazą danych (RDBMS). Pierwszy, bardziej tradycyjny element systemu, służy do przechowywania danych, które można dowolnie przetwarzać za pomocą zapytań napisanych w jednym z bardziej zaawansowanych języków zapytań, takich jak SQL.

Bez względu na wybór ostatecznego formatu bazy najistotniejsze jest jednak uwzględnienie w procesie jej projektowania zasad określonych w standardzie FAIR (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable*), czyli zapewniających łatwość wyszukiwania danych, pełną dostępność do zasobu oraz interoperacyjność, czyli możliwość konwersji danych do innych formatów (np. w celu ich integrowania z innymi zbiorami), co z kolei umożliwia ich ponowne (dalsze) wykorzystanie, oczywiście zgodnie z obowiązującymi licencjami.

Cała dokumentacja zachowana w Archiwum Szumskiej, w tym relacje dotyczące zbrodni wołyńskiej, dzięki wprowadzeniu do nowoczesnej bazy danych spełniającej wszystkie przedstawione wyżej postulaty dotyczące funkcjonalności bazy oraz standardy FAIR, pozwoli na stworzenie narzędzia badawczego bardzo pomocnego w procesie systematyzowania i udostępniania danych badawczych pozyskanych dzięki realizacji projektu edytorskiego, zmierzającego do wydania kompletnej dokumentacji znajdującej się w tym zasobie archiwalnym.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach

Akta dotyczące Urszuli Szumskiej, członka organizacji p.n. Komitet Ziem Wschodnich, w latach 1943–45 we Lwowie, w latach 1947–55 w Bytomiu. Sygn. IPN Ka 02/1614.

Biblioteka Ossolineum we Wrocławiu

Archiwum Rady Głównej Opiekuńczej miasta Lwowa. Materiały dotyczące akcji nacjonalistów ukraińskich na Wołyniu i w Małopolsce Wschodniej w latach 1943–1944. Sygn. Rkps 16273/II.

Dokumentacja Delegatury Rady Głównej Opiekuńczej w Czortkowie. Sygn. Rkps 16626/II.

Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu

Archiwum Szumskiej. Sygn. MHMT 7007, nr 1–22.

Źródła wydane drukiem

Anczarski, Józef. *Kronikarskie zapisy z lat cierpień i grozy w Małopolsce Wschodniej 1939–1946*. Kraków: Wydawnictwo Bł. Jakuba Strzemię Archidiecezji Lwowskiej, 1996.

- Antypolska akcja nacjonalistów ukraińskich w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu w świetle dokumentów Rady Głównej Opiekuńczej 1943–1944*, t. 1-2, oprac. Lucyna Kulińska, Adam Roliński. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2003-2012.
- Archiwum Adama Bienia. Akta narodowościowe (1942–1944)*, oprac. Jan Brzeski, Adam Roliński. Kraków: Biblioteka Jagiellońska, 2001.
- Bizuń, Stanisław. *Historia krzyżemznaczona. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na ziemi lwowskiej 1939–1945*. Lublin: Oddział Lubelski Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, 1993.
- Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, t. 1-2, oprac. Edward Gigilewicz, Leon Popek, Paweł Sokołowski, Tadeusz Zych. Warszawa–Lublin–Tarnobrzeg: Instytut Pamięci Narodowej, Muzeum – Zamek Tarnowskich w Tarnobrzegu, 2023–2024.
- Jastrzębski, Stanisław. *Oko w oko z banderowcami. Wspomnienia małoletniego żołnierza Armii Krajowej*. Warszawa: Nortom, 1996.
- Kwestia ukraińska i eksterminacja ludności polskiej w Małopolsce Wschodniej w świetle dokumentów Polskiego Państwa Podziemnego 1942–1944*, wstęp i oprac. Lucyna Kulińska, Adam Roliński. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, 2004.
- Świadkowie mówią*, oprac. Stanisław Biskupski. Warszawa: Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Wołyński, 1996.

OPRACOWANIA

- Gigilewicz, Edward. *Wykorzystanie programu Mak do niebibliograficznych baz danych*. W *Metody komputerowe w badaniu i nauczaniu historii*, red. Krzysztof Narojczyk, Bohdan Ryszewski, 41–5. Olsztyn: Wydawnictwo UWM, 2005.
- Kulińska, Lucyna. *Dzieje Komitetu Ziem Wschodnich na tle losów ludności polskich Kresów w latach 1943–1947*, t. 1–2. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Abrys”, 2002–2003.
- Kulińska, Lucyna. *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w latach 1944–1947*. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999.
- Kulińska, Lucyna, Partacz Czesław. *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich na Polakach w latach 1939–1945. Ludobójstwo niepotępione*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2015.
- Motyka, Grzegorz. *’43. Ludobójcza czystka. Fakty, analogie, polityka historyczna*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2016.
- Orłowski, Mirosław. „W obronie Kresów Wschodnich”. *Niezależna Gazeta Polska – Nowe Państwo. Dodatek specjalny IPN* nr 1 (2010), V–VII.
- Siemaszko, Władysław, Siemaszko Ewa. *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945*, t. 1–2. Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2000.
- Szwedo, Bogusław. *Szumska Urszula. W Tarnobrzelski słownik biograficzny*, t. 1. Tarnobrzeg: Wydawnictwo „Armoryka”, 1998.
- Turowski Józef, Siemaszko Władysław. *Zbrodnie nacjonalistów ukraińskich dokonane na ludności polskiej na Wołyniu 1939–1945*. Warszawa: Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, 1990.
- Wierzbowski, Jan. *Pakiet Mak Obsługa bazy*. Warszawa: Biblioteka Narodowa, 1994.

STRONY INTERNETOWE

- <https://www.gov.pl/web/nauka/polityka-otwartego-dostepu-do-danych-badawczych-finansowanych-ze-srodkow-publicznych>.
- <https://zbrodniawolynska.pl/z w1/form/247,Baza-Ofiar-Zbrodni-Wolynskiej.html>.
- www.kresowemiejscowosci.pl.